

УДК 37.013.42(045)

ВАСИЛЕНКО Ольга Миколаївна,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
соціальної педагогіки, Харківський національний
педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди, Україна,
e-mail: o_vas@ukr.net

МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УЧНІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

***Анотація.** Обґрунтовано концептуальні положення й компоненти моделі розвитку соціальної відповідальності учнів у мікросередовищі загальноосвітнього навчального закладу. Схарактеризовано на рівні внутрішньо- і зовнішньо-шкільного середовища такі компоненти моделі: цільовий (мета, завдання, принципи, результат), змістовий (напрями формування), технологічний (форми, методи, етапи), об'єкт-суб'єктний (суб'єкти, об'єкти), мікросередовищний (внутрішнє, зовнішнє).*

***Ключові слова:** соціальна відповідальність; розвиток; модель; мікросередовище; внутрішньо-шкільне середовище; зовнішньо-шкільне середовище; учні.*

Постановка проблеми. Нині постає нагальна потреба у формуванні самостійної й відповідальної особистості, яка спроможна навчатися, взаємодіяти, дотримуватися етичних і правових норм (Закон України «Про освіту», 2017 р.). Соціальна відповідальність учнів розглядається як складник самостійності дитини, її самосвідомості, активне формування яких починається саме у шкільному віці й розвивається в мікросередовищі (школа, сім'я, громада). Саме загальноосвітній навчальний заклад (ЗНЗ) є тим виховним мікросередовищем, яке забезпечує успішну соціалізацію дитини, сприяє її розвитку, готує до свідомого суспільного вибору в майбутньому. У мікросередовищі ЗНЗ (внутрішньо-шкільному, зовнішньо-шкільному середовищах) має бути забезпечена система заходів морально-правового, психолого-педагогічного, соціально-виховного, інформаційно-освітнього характеру, що спрямовані на формування готовності особистості брати на себе зобов'язання й виконувати їх. У цих умовах особливого значення набуває проблема розроблення моделі розвитку соціальної відповідальності учнів у ЗНЗ, що дозволить на основі абстрактного узагальнення практичного досвіду співвіднести теоретичні уявлення про об'єкт і емпіричні знання про нього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування соціальної відповідальності школярів в освітньому процесі як процес і результат внутрішньої саморегуляції поведінки дитини, як здатність учня свідомо поєднувати свої права та обов'язки, брати самозобов'язання при виконанні діяльності розглядали Т. Алексеєнко, Н. Басюк [1], Т. Гурляєва, Т. Гусак [2], В. Кириченко, Г. Ковганич [3], Т. Куниця [4], В. Оржеховська [3], Н. Стаднік [5], В. Тернопільська [6] та інші. У контексті взаємодії «особистість – мікросередовище» теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено науковцями різні моделі формування відповідальності школярів: модель відповідальної поведінки особистості (М. Савчин) [7], модель розвитку відповідальності в дітей молодшого шкільного віку (Н. Басюк, Н. Стаднік) [1; 5] і підліткового віку (Т. Гурляєва, Т. Куниця) [4].

Узагальнені компоненти представлених моделей містять цільову установку, механізми, способи, принципи, основні напрями, методики і технології формування соціальної відповідальності; характеристику критеріїв, показників, рівнів її сформованості. Усі моделі розкривають інтерактивні форми, методи включення учнів у соціально значущу діяльність. Однак, усі представлені моделі обмежені завданням

пізнання окремих сторін об'єкта. Наприклад, Н. Стаднік [5] обґрунтувала організаційно-функціональну модель реалізації педагогічних умов взаємодії сім'ї і школи, Н. Басюк [1] – модель формування почуття відповідальності молодших школярів, Т. Куниця [4] – модель виховання відповідальної поведінки в учнів 7-8-х класів. Моделі спрямовано на формування відповідальності тільки в умовах ЗНЗ або в сім'ї, але не розглядають розвиток соціальної відповідальності школярів із позиції цілісного підходу в системі мікросередовища (сім'я, ЗНЗ, громада). Комплекс таких моделей розвитку соціальної відповідальності в мікросередовищі складається з моделей розвитку дитини у шкільному, сімейному середовищах, громаді й моделі підготовки майбутніх соціальних педагогів до розвитку соціальної відповідальності дитини. Важливість останньої моделі пояснюється тим, що управління розвитком соціальної відповідальності учнів в умовах ЗНЗ потребує підготовки педагогічних кадрів до цього процесу. Кожна з моделей є системою з компонентами: цільовий (мета, завдання, принципи, результат), змістовий (напрями формування), технологічний (форми, методи, етапи), об'єкт-суб'єктний (суб'єкти, об'єкти), мікросередовищний (внутрішнє, зовнішнє). Обґрунтування важливості комплексу представлено у статті [8], однак необхідно схарактеризувати модель розвитку соціальної відповідальності учнів у шкільному (внутрішньо-шкільному, зовнішньо-шкільному) середовищі, яке за своєю сутністю є соціально-педагогічним, спеціально створеним для керування процесом соціалізації дітей і здійснення соціального виховання.

Мета і завдання статті полягають у тому, щоб обґрунтувати концептуальні положення моделі розвитку соціальної відповідальності учнів у мікросередовищі загальноосвітнього навчального закладу, а також схарактеризувати компоненти цієї моделі на рівні внутрішньо- і зовнішньо-шкільного середовища.

Виклад основного матеріалу. Базовою основою моделі є уявлення про об'єкт, що пізнається. Відповідно до завдань дослідження за допомогою абстракції увага концентрується на найбільш важливих елементах і зв'язках, при цьому вилучаються несуттєві і другорядні. А. Дахін виділяє такі види моделей: фізичні (які мають схожу з оригіналом природу); матеріально-математичні (їх фізична природа відрізняється від прототипу, але можливо математичний опис поведінки оригіналу); логіко-семіотичні (конструюються зі спеціальних знаків, символів і структурних схем) [9]. Автор педагогічні моделі відносить до третьої групи. Модель як штучно створений об'єкт у вигляді схеми, який, будучи подібний досліджуваного об'єкта (явища), відображає і відтворює у спрощеному вигляді структуру, властивості, взаємозв'язки і відносини між елементами цього об'єкта [9], дозволить розглянути процес розвитку соціальної відповідальності учнів у мікросередовищі.

Відповідно до проблеми дослідження розглянемо форму концептуальної, комбінованої моделі, що являє собою сукупність ідей, принципів, підходів, на основі яких відбувається активний процес розвитку соціальної відповідальності учнів у мікросередовищі ЗНЗ. При розробленні моделі розвитку соціальної відповідальності учнів у ЗНЗ відповідно до розробок А. Дахіна будемо дотримуватися таких етапів: вибір методологічних підстав для моделювання, якісний опис предмета дослідження; постановка задач моделювання; конструювання моделі з уточненням залежності між основними елементами досліджуваного об'єкта, визначенням параметрів об'єкта і критеріїв оцінювання змін цих параметрів, вибір методик вимірювання; дослідження валідності моделі у вирішенні поставлених завдань [9]. Для оформлення змістової інтерпретації результатів моделювання необхідно впровадити модель розвитку соціальної відповідальності учнів у ЗНЗ у педагогічному експерименті.

Модель розвитку соціальної відповідальності учнів у ЗНЗ є вихідною позицією у формуванні нормативно-правового і морального регулятора соціальної взаємодії у

громаді, суспільстві. Розглядаючи модель як результат абстрактного узагальнення практичного досвіду, співвіднесення теоретичних уявлень про об'єкт і емпіричних знань про нього [3; 5], було виділено такі складники моделі: цільовий, змістовий (напрями формування), технологічний (форми, методи, етапи), об'єкт-суб'єктний (суб'єкти, об'єкти), мікросередовищний (внутрішнє, зовнішнє середовище). Схарактеризуємо компоненти моделі розвитку соціальної відповідальності учнів у ЗНЗ.

Цілеспрямованість, варіативність побудови моделі визначає її компоненти, форми (структурні, описові) і видів (структурні й функціональні, логічні й логіко-математичні, інформаційні, моделі-аналоги).

Цільовий компонент розробленої моделі містить: мету (розвиток соціальної відповідальності дитини); завдання (формування індивідуальних, групових морально-ціннісних поглядів учнів, активної життєвої позиції; виховання почуття обов'язку і готовності учнів відповідати за наслідки своїх дій, за дії в колективі у груповій діяльності та дії всієї групи); принципи (системності, цілісності; опори на потенційні можливості; індивідуального підходу; максимізації в оптимальному використанні ресурсів; підтримки дитини та її мікросередовищі).

Змістовий компонент моделі містить такі напрями розвитку соціальної відповідальності дітей у ЗНЗ: на рівні внутрішньо-шкільного середовища (вдосконалення традиційних виховних сфер ЗНЗ для забезпечення розвитку соціальної відповідальності дітей відповідно до їхніх вікових особливостей; розбудова соціально-позитивного середовища в позанавчальній діяльності щодо мотиваційної регуляції соціальної відповідальності учнів; спрямування соціально-позитивної ініціативи на вдосконалення соціально-виховного простору ЗНЗ щодо відповідальної поведінки всіх учасників навчально-виховного процесу), на рівні зовнішньо-шкільного середовища (активізація виховного потенціалу середовища (педагогізація мікросоціума) щодо створення механізмів розвитку відповідальності дітей; створення культурно-виховного простору щодо сприяння і підтримки учнівської ініціативи (суспільно корисні й творчі справи, аніматорська діяльність, благодійні акції).

Визначені напрями інтегрують чинники створення дитячого життєвого простору і процеси самоактуалізації, самовизначення, самореалізації дитини, набуття нею соціального досвіду духовного розвитку, формування людських цінностей, моральної, правової, громадської відповідальності, і як результат – розвитку соціальної відповідальності.

Технологічний компонент моделі містить концептуально обґрунтовану і змістово забезпечену сукупність форм, методів, способів поступового розвитку соціальної відповідальності учнів початкової, основної та старшої школи у процесі соціального виховання з визначеною соціальною ситуацією внутрішніх (психофізіологічні, психосоціальні характеристики школярів) і зовнішніх (специфічні умови мікросередовища) характеристик. Технологічний компонент поєднує два напрями (мікротехнології): розвиток соціальної відповідальності дітей на рівні внутрішньо-шкільного середовища і на рівні зовнішньо-шкільного середовища. Форми, методи, засоби першого напрямку спрямовано на розвиток соціальної відповідальності у класному, шкільному колективах (узаємодія учень – учень, учень – учитель, учитель – батьки). Форми, методи і засоби другого напрямку спрямовано на активізацію потенціалу мікросоціуму щодо взаємодії між учнем і фахівцями соціокультурних і виховних інститутів (позашкільні навчальні заклади, клуби за місцем проживання, дитячі об'єднання й організації, юридичні гуртки, правові школи), громадою. Форми, методи, засоби мікротехнологій упорядковано відповідно до вікових особливостей учнів.

В основу проектування методично-процесуального забезпечення першого змістового напрямку – удосконалення традиційних виховних сфер ЗНЗ для забезпечення

розвитку соціальної відповідальності дітей відповідно до їхніх вікових особливостей – покладено базові принципи (цілісності освітнього процесу, індивідуального підходу, розвитку в діяльності, забезпечення і підтримки успішної суб'єкт-суб'єктної взаємодії), що сприятиме вдосконаленню здатності учнів до соціальної взаємодії, самовираження й самореалізації у спільній індивідуальній або колективній навчально-виховній діяльності. Зазначимо, що взаємодія дітей у класі має на увазі активну діяльність кожного і базується на спільній думці вироблення рішення, відповідальності за наслідки своїх дій у груповій діяльності та дії всього класу. Це забезпечить набуття школярами суб'єктності і сприятиме усвідомленню ними сутності соціальної відповідальності в навчанні, відповідальної поведінки особистості в колективі і перед колективом за власні дії та діяльність колективу.

В основу проектування методично-процесуального забезпечення другого змістового напрямку – сприяння розвитку соціальної відповідальності учнів на рівні зовнішньо-шкільного середовища, було покладено базові принципи (співжиття в соціумі, морально-етичні, соціальної доцільності, культури спілкування), комплекс форм (колективні, масові) і методів (активні, інтерактивні) соціального виховання.

Методично-процесуальне забезпечення технології потребує визначення якісного оцінювання всіма суб'єктами отриманих результатів розвитку соціальної відповідальності школярів у мікросередовищі ЗНЗ. До організаційних форм локус-контролю віднесемо: діагностику рівня соціальної відповідальності учнів, педконсиліуми, підсумкові педагогічні ради, рефлексивні тренінгові заняття, батьківські збори, круглі столи.

До специфіки соціально-педагогічної технології розвитку соціальної відповідальності учнів у мікросередовищі ЗНЗ віднесемо: динамічність (гнучкість), яка проявляється в постійній зміні відповідно до змісту і форми роботи; неперервність, що визначається потребою постійної підтримки контакту з дітьми, з соціальним педагогом у школі; циклічність, тобто стереотипне, закономірне повторення етапів, операцій; дискретність соціальної роботи як технологічного процесу, яка проявляється в нерівномірній мірі впливу на дитину на різних етапах діяльності.

Суб'єкт-об'єктний компонент моделі розвитку соціальної відповідальності учнів у мікросередовищі ЗНЗ включає суб'єктів (соціальний педагог, педагогічний колектив, фахівці соціокультурних і виховних інститутів) і об'єктів (діти шкільного віку) розвитку соціальної відповідальності учнів в мікросередовищі ЗНЗ. До особливостей суб'єкт-об'єктного компоненту моделі віднесемо те, що розвиток соціальної відповідальності дітей у мікросередовищі ЗНЗ потребує суб'єкт-суб'єктної взаємодії, де дитини виступає і як об'єкт, і як суб'єкт, що передбачає усвідомлення дитиною себе як особистість яка вільно визначає власну поведінку за яку несе відповідальність.

Мікросередовищний компонент розвитку соціальної відповідальності школярів у ЗНЗ, як було зазначено вище, складається зі шкільного середовища, яке поділяється на внутрішньо-шкільне і зовнішньо-шкільне середовище. Таке мікросередовище дає можливість не тільки формувати відповідальну позицію особистості, систему її відповідальних ставлень завдяки педагогізації мікросоціуму дитини, формувати провідні цінності у процесі підтримки ініціатив дітей, але й переносити їх у шкільне «суспільство» учнів. Підкреслимо, що активізація соціально виховного потенціалу мікросередовища спрямована не тільки на інтеграцію зусиль педагогічного колективу, сім'ї та громади (соціокультурного середовища), але й на інтенсивність включення учнів в активне і відповідальне вдосконалення навколишнього соціального середовища (А. Рижанова) [10]. Однак, саме внутрішньо-шкільне середовище забезпечує опосередкований спеціально організований вплив на розвиток соціальної відповідальності дитини.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, обґрунтована модель розвитку соціальної відповідальності дитини в мікросередовищі ЗНЗ містить цільовий (мета, завдання, принципи, результат), змістовий (напрями формування), технологічний (форми, методи, етапи), об'єкт-суб'єктний (суб'єкти, об'єкти), мікросередовищний (внутрішнє, зовнішнє) компоненти і входить у комплекс моделей розвитку соціальної відповідальності в мікросередовищі, який складається з моделей розвитку дитини у шкільному, сімейному середовищах, громаді і моделі підготовки майбутніх соціальних педагогів до розвитку соціальної відповідальності дитини

Доведено, що цільове призначення спроектованої моделі – спрямованість на реалізацію соціально-педагогічних умов, удосконалення змісту, форм, методів і засобів організації внутрішньо-шкільного і зовнішньо-шкільного середовища з метою розвитку соціальної відповідальності учнів у мікросередовищі ЗНЗ. До головних її функцій розробленої моделі відносимо прогностику, перетворення. Важливими критеріями побудованої моделі є відповідність її вимогам суспільства до формування особистості учня, його готовності брати на себе відповідальність за наслідки своїх дій, за дії в колективі у груповій діяльності та дії всієї групи. Саме в мікросередовищі ЗНЗ розвиток соціальної відповідальності дитини проходить інтерактивно в суспільно корисній, творчій, анімаційній, оздоровчо-спортивній і навчальній діяльності, що посилює соціальний аспект відповідальності. При цьому в результаті взаємодії дитина не тільки засвоює соціальний досвід відповідальності, адаптує його до мікросередовища (сім'я, школа, громада), екстеріоризує засвоєні традиції, норми і цінності в соціальне середовище, але й оволодіває новими ролями і правилами відповідальної поведінки в суспільстві.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Перспективами подальших досліджень можуть бути: вплив чинників мікросередовища на розвиток соціальної відповідальності учнів різного віку; умови виникнення безвідповідальної поведінки дитини в мікросередовищі.

Список використаної літератури

1. Басюк Н. А. Формування почуття відповідальності у молодших школярів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 / Н. А. Басюк. – Київ, 2005. – 20 с.
2. Гусак Т. М. Дидактичні умови формування у старших підлітків відповідального ставлення до учіння : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Т. М. Гусак. – Кіровоград, 1997. – 17 с.
3. Оржеховська В. М. Взаємодія навчального закладу і сім'ї : стратегії, технології, моделі : [практико-зорієнтований навч. пос.] / В. М. Оржеховська, В. І. Кириченко, Г. Г. Ковганич. – Харків : Вид-во «Точка», 2007. – 192 с.
4. Куниця Т. Ю. Виховання відповідальної поведінки в учнів 7-8-х класів загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 / Т. Ю. Куниця. – Київ, 2008. – 20 с.
5. Стадник Н. В. Виховання відповідальності у дітей шестирічного віку у взаємодії сім'ї та школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 / Н. В. Стадник. – Київ, 2009. – 20 с.
6. Тернопільська В. І. Формування соціальної відповідальності старшокласників у позанавчальній діяльності : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 / В. І. Тернопільська. – Київ, 2003. – 218 с.
7. Савчин М. В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості : автореф. дис. ... докт. психол. наук : 19.00.07 / М. В. Савчин. – Київ, 1997. – 50 с.
8. Василенко О. М. Система комплексу моделей розвитку соціальної відповідальності школярів у мікросередовищі / О. М. Василенко // Педагогічні науки : зб. наук. праць Херсонського державного університету. – 2017. – № 76. – Т. 3. – С. 112–116.
9. Дахин А. Н. Педагогическое моделирование : [монография] / А. Н. Дахин. – Новосибирск : Изд-во НИПК и ПРО, 2005. – 229 с.
10. Малько А. М. Соціально-педагогічна діяльність у закладах освіти : навч.-метод. пос. / О. М. Василенко, А. О. Малько. – Харків : Крок, 2004. – 83 с.

References

1. Basiuk, N. A. (2005). *The development of a sense of responsibility among pre-school children*. Kyiv (in Ukr.)
2. Gusak, T. (1997). *Didactic conditions of formation in senior adolescents responsible attitude to study*. Kirovograd (in Ukr.)

3. Orzhehovskaya, V. M., Kirichenko, V. I., & Kovganich, G. G. (2007). *Interaction of the educational institution and the family: strategies, technologies, models*. Kharkiv (in Ukr.)
4. Kunytsia, T. Yu. (2008). *Education of responsible behavior in 7-8th grade pupils of a secondary school: author's abstract dis ... candidate of ped. sciences*. Kyiv (in Ukr.)
5. Stadnik, N. V. (2009). *Education of responsibility at children of six years of age in the interaction of family and school*. Kyiv (in Ukr.)
6. Ternopilska, V. I. (2003). *The development of high school students' sense of responsibility while doing extracurricular activities*. Kyiv (in Ukr.)
7. Savchyn, M. V. (1997). *Psychological bases of development of responsibility Behavior of personality*. Kyiv (in Ukr.)
8. Vasylenko, O. M. (2017). *The system of the complex of the models of pupils' social responsibility development in the microenvironments*. Kherson (in Ukr.)
9. Dakhin, A. N. (2005). *Pedagogical modeling*. Novosibirsk (in Russ.)
10. Mal'ko, A. M., & Vasylenko, O. M. (2004). *Social pedagogical activity in educational establishments*. Kharkiv (in Ukr.)

Abstract. Vasylenko O. M. The Model of the Development of Pupils' Social Responsibility in a Comprehensive School.

Introduction. *The objective need for the development of social responsibility, especially at school age, is preconditioned by the increase of each individual's personal responsibility for his or her contribution to social transformation processes. The importance of formation of independent and responsible personality who is able to learn and interact following the ethical and legal norms of society is emphasized in the Law of Ukraine «On Education» (2017).*

There is no objection to the fact that social responsibility, as an integral part of a child's independence and his or her self-awareness is actively formed at school age. School and family play a high-priority role in it. Hence, special attention is paid to the development of pupils' social responsibility in the micro-environment of a comprehensive educational establishment, the model of which will enable to correlate theoretical ideas about the object with empirical knowledge about it.

The purpose is to justify the conceptual provisions of the model of social responsibility development among comprehensive school pupils, as well as to reveal the essence of the components of this model at the level of internal and external school environment.

Results: *The key concept in the context of our research is «the model of pupils' social responsibility development in the micro-environment of a comprehensive educational establishment». Considering the model as the result of abstract generalization of practical experience, correlation of theoretical ideas about the object with empirical knowledge about it, the following components of the model were singled out: the objective component, the content component (trends of formation), the technological component (forms, methods, stages), the object-subjective component (subjects, objects), the micro-environmental component (internal and external environment).*

Originality. *The components of the model of the development of pupils' social responsibility in a comprehensive school at the levels of internal and external school environment are characterized for the first time. The principles, forms and methods of micro technologies of pupils' social responsibility development at those levels are presented for the first time as well.*

Conclusions. *The constructed model of the development of socially responsibility of pupils in the microenvironment of a comprehensive educational establishment promotes the integration of efforts of subjects' interaction (a social educator, a pedagogical team, specialists of socio-cultural and educational institutions) in the formation of children's internal motivation to assume responsibility for their own actions and actions in a team. It requires a subject-subject interaction, where a child acts both as an object and as a subject of influence. The latter ensures a child's awareness of oneself as a personality who is free to determine one's behavior for which he or she is responsible. The prospect includes the study of a child's irresponsible behavior in the microenvironment.*

Key words: *social responsibility; development; model; microenvironment; internal school environment; external school environment; pupils.*

*Одержано редакцією 12.04.2017
Прийнято до публікації 19.04.2017*